

**Bolesław
PRUS**

LALKA

Tom 1

**Болеслав
ПРУС**

ЛЯЛЬКА

Роман у двох томах

Том 1

*Переклад з польської
Лариси АНДРІВСЬКОЇ*

КИЇВ • ЗНАННЯ

Том 1

І. Який вигляд має фірма “Я. Мінцель і С. Вокульський”, якщо дивитися крізь скло пляшок?

На початку 1878 року, коли увагу політичного світу поглинуло Сан-Стефанське перемир'я¹, вибори нового Папи Римського і ризики війни в Європі², варшавські купці, а також інтелігенція однієї з околиць Краківського Передмістя³ не менш гаряче цікавилися майбуттям галантерейної крамниці під вивіскою “Я. Мінцель і С. Вокульський”.

У відомій харчевні, де збиралися на підвечірок власники складів білизни і складів вин, виробники карет і капелюхів, поважні батьки родин, які жили з власних капіталів, і власники прибуткових будинків без жодного заняття, також дуже багато говорили про те, як озброюється Англія, а ще про фір-

¹ Сан-Стефанське перемир'я — попередній мирний договір, який завершив Російсько-турецьку війну 1877—1878 рр., коли Туреччина внаслідок поразки мусила визнати незалежність своїх тогочасних сателітів: Румунії, Сербії й Чорногорії, при цьому кордони двох останніх держав було значно розширено. Водночас було створено Болгарське князівство, до якого також увійшла Македонія, з доступом до Егейського моря. Окрім того, Туреччину змусили до територіальних поступок на користь Росії та інших країн і до сплати великої контрибуції. (*Тут і далі — примітки перекладачки.*)

² Ризики війни в Європі — перемоги Росії у війні з Туреччиною і Сан-Стефанський мирний договір викликали сильне невдоволення Великої Британії. На початку 1878 р. почалося загострення конфлікту, яке загрожувало війною між Британією та Росією.

³ Краківське Передмістя — одна з центральних вулиць у Варшаві.

му “Я. Мінцель і С. Вокульський”. Потонувши в клубах сигарного диму і схилившись над пляшками з темного скла, одні мешканці цієї ділянки¹ билися в заклад на перемогу чи поразку Англії, інші — на банкрутство Вокульського, одні називали генієм Бісмарка², інші — авантюристом Вокульського, одні критикували поведінку президента Мак-Магона³, інші твердили, що Вокульський — це скінчений безумець, якщо не хтось гірший...

Пан Деклевський, виробник карет, який статками і становищем завдячував двоїлійній праці за одним-єдиним фахом, а також радник Венґрович, який уже двадцять років поспіль був членом-опікуном одного й того самого Товариства добродійності, знали С. Вокульського найдовше і найголосніше провіщали йому фінансовий провал.

— Саме фінансовим провалом і неплатоспроможністю мусять скінчити людина, яка не тримається одного фаху і не вмє пошанувати дари ласкавої фортуни, — казав пан Деклевський.

А радник Венґрович після кожної не менш глибокої сентенції свого приятеля докидав:

— Безумець, безумець!.. Авантюрист!.. Юзику, принеси-но ще пива. А котра ж то вже пляшка?

— Шоста, пане раднику. Лечу мов блискавка!.. — відповідав Юзик.

— Уже шоста?.. Як той час біжить!.. Безумець, безумець! — буркотів радник Венґрович.

Для всіх тих, хто столувався в тій самій харчевні, що й радник, для її власника, продавців і хлопців на підмозі причини

¹ Варшава поділена на вісімнадцять районів, які називають ділянками.

² Отто фон Бісмарк (1815—1898) — перший рейхсканцлер Німецької імперії, 1871 р. об’єднав Німеччину, боровся із соціалістичним рухом, провадив послідовну проросійську й антипольську політику.

³ Патріс де Мак-Магон (1808—1893) — князь Андорри, маршал Франції, командував військом прибічників Версаля під час придушення Паризької комуни, згодом на посту президента Третьої республіки (1873—1879) намагався відродити монархію.

негараздів, які мали впасти на С. Вокульського та на його галантерейну крамницю, були такими ж ясними, як газові племінці, котрі освітлювали заклад. Ці причини крились у його неспокійній вдачі, в авантюрному житті, зрештою, в найостаннішому вчинку чоловіка, котрий, маючи в руках надійний кусень хліба і змогу вчашати до цієї, такої добропорядної ресторації, добровільно зрікся свого щастя, полишив крамницю на милість Божу, а сам з усією готівкою, яку він був успадкував після дружининоі смерті, поїхав заробляти гроші на турецьку війну.

— А може, ще й заробить... Військові постачання — то серйозна справа, — втрутився пан Шпрот, торговельний агент, який був тут рідкісним гостем.

— Нічого не заробить, — відрубав пан Деклевський. — А тим часом пристойну крамницю дідько вхопить. На постачаннях збагачуються лише євреї й німці, наші не мають до того клепки.

— Ану як Вокульський має клепку?

— Безумець! Безумець!.. — буркнув радник. — Подай-но, Юзику, ще пива. Котра то?...

— Сьома пляшечка, пане раднику. Лечу мов блискавка.

— Уже сьома?.. Як той час біжить, як він біжить...

Торговельний агент, який зі службового обов'язку потребував усебічних і вичерпних відомостей про купців, переніс свою пляшку і склянку до радникового столу і, вступивши солодкий погляд у його сльозливі очі, понизивши голос, запитав:

— Даруйте мені, але... Чому ви, пане раднику, називаєте Вокульського безумцем?.. Чи можу я вам прислужитися сигаркою?.. Я трохи знайомий з Вокульським. Він завжди здавався мені чоловіком скритним і гордовитим. Скритність то велика заслуга для купця, тим часом гордощі є вадою. Однак щоби Вокульський виявляв схильність до безумства — такого я не примічав.

Радник прийняв сигару без особливих виявів вдячності. Його рум'яне обличчя в облямівці сивого волосся над чолом, у бороді та на щоках скидалося цієї миті на сердолік, оправлений у срібло.

— Я називаю його, — відказав він, поволі обкушуючи і прикурюючи сигару, — називаю його безумцем, бо знайомий із ним... Заждіть... П'ятнадцять... сімнадцять... вісімнадцять... Це було 1860 року... Ми столувалися тоді у Гопфера. Ви знали Гопфера?

— Пхе...

— Отож Вокульський був тоді крамником у Гопфера, і йому вже минуло двадцять із гаком років.

— Торгував винами й делікатесами?

— Еге ж. І як оце нині Юзик, він подавав тоді мені пиво, нельсонські зрази...

— І він з тієї сфери перекинувся на галантерею? — встряв агент.

— Заждіть, — перебив радник. — Перекинувся, але не на галантерею, а до Підготовчої школи, а потім до Головної¹, ви розумієте?.. Йому заманулося стати вченим!..

Агент почав хитати головою, що означало подив.

— Ото вже сміх та й годі, — мовив він. — І як йому таке спало на думку?

— Та як? Звісно — це все його зв'язки з Медичною академією, зі Школою образотворчого мистецтва... Тоді у всіх гарячі голови були, а він не хотів бути гіршим, аніж інші. Вдень служив гостям при буфеті та вів рахунки, а вночі навчався...

— То, певно, він служив погано.

— Так само, як інші, — відказав радник і знеохочено махнув рукою. — Тільки що він був при цьому, шельма, негречний, на найневинніше слівце кривився, наче харцизяка... Я розумію, ми збиткувалися з нього донесхочу, а він найгірше гнівався, коли хтось називав його "паном ескулапом". Яюсь так вилаяв гостя, що обоє ледь не вхопились за чуби.

— Звісно, торгівля страждала від такого.

¹ Підготовча школа — вступний курс до Головної школи у Варшаві — вищого польськомовного навчального закладу, який було закладено 1862 р., де здобули освіту найяскравіші представники польського позитивізму: Болеслав Прус, Генрик Сенкевич, Пйотр Хмелевський та ін. 1896 р. уряд царської Росії перетворив її на університет із російською мовою навчання.

— Аж ніяк! Бо коли Варшавою розійшлася чутка, що Гопфлерів крамник хоче вступити до Підготовчої школи, справдешні юрми почали туди ходити на сніданок. Найбільше там роїлося студентства.

— І він таки вступив до Підготовчої школи?

— Вступив і навіть склав іспит до Головної. Ну, але що тут скажеш, — провадив далі радник, ляснувши агента по коліні. — Замість того, щоб вистояти при науці до кінця, він менше ніж за рік пішов зі школи...

— І що ж він робив?

— Отож що?.. Варив разом з іншими пиво, яке ми й досі хлещемо, ув'язався у повстання проти царя і сам урешті опинився в засланні, десь аж побіля Іркутська¹.

— Сміх та й годі! — зітхнув торговельний агент.

— І то ще не кінець... 1870 року повернувся до Варшави з невеличким капітальцем. Десь зо півроку шукав заняття, здалеку минаючи торгівлю бакалією, яку ненавидить донині, аж урешті, за протекцією свого теперішнього заступника, Жецького, протиснувся в крамницю Мінцлевої, яка саме овдовіла, а ще за рік оженився з бабою, набагато старшою за себе.

— Це було кмітливо, — ввернув агент.

— Напевне. Одним змахом здобув собі й житло, і місце праці, де міг спокійно трудитись аж до кінця. Але він теж мав хрест Господній із тою бабою!

— Вони це вміють спорядити...

— Ще й як! — правив далі радник. — Однак, бачте, що воно таке — щастя. Півтора року тому баба об'їлася чогось і вмерла, а Вокульський після чотирилітньої каторги лишився вільним, наче пташок, із крамницею, набитою товаром, і тридцятьма тисячами рублів готівкою, на які працювали два покоління Мінцелів.

¹ Ідеться про Січневе повстання 1863—1864 рр. на землях колишньої Речі Посполитої, до якого крім польської шляхти долучилася литовська, білоруська й українська. Наймасштабніше повстання, що знайшло підтримку міжнародної громадської думки. Прус згадує про ті події натаками і між рядків — у тогочасному Королівстві Польському діяла сувора російська цензура.

— Має щастя.

— Мав, — виправив його радник, — але не пошанував його. Інший на його місці побрався б з якоюсь чесною дівчиною і жив би в достатку, бо що то, пане, нині значить крамниця з репутацією і в досконалому місці!.. А цей безумець відцурався всього й поїхав шукати статків на війні. Мільйонів йому заманулося, чи ще якого біса.

— Може, він їх і здобуде, — озвався агент.

— Еге! — жахнувся радник. — Дай-но, Юзику, пива. Гадаете, знайде в Туреччині ще багатшу бабу, ніж небіжка Мінцель?.. Юзику!..

— Лечу мов блискавка!.. Їде восьма...

— Восьма? — повторив радник. — Бути того не може! Зараз... Перед тим була шоста, потім сьома... — буркотів він, заслоняючи обличчя долонею. — Може бути, що й восьма. Як той час біжить!..

Усупереч похмурим віщуванням людей, які дивилися на речі так тверезо, галантерейна крамниця фірми “Я. Мінцель і С. Вокульський” не тільки не занепала, а й навіть пречудово вела справи. Громадськість, зацікавлена поголосками про банкрутство, щораз масовіше відвідувала крамницю, а відколи Вокульський поїхав із Варшави, ще й почали зголошуватися по товари російські купці. Замовлення множилися, був закордонний кредит, за вексями платили регулярно, а крамниця кишла клієнтами, яким ледве встигали догодити троє продавців: один — змарнілий блондин, який мав такий вигляд, наче щогодини міг померти від сухот, другий — шатен з бородою філософа та жестами принца, і третій — чепурун, який носив вусики, вбивчі для жіночої статі, і при цьому пахтів, немов хімічна лабораторія.

Однак ані повселюдна цікавість, ані фізичні й духовні принади трьох продавців, ані навіть стала репутація крамниці, може, й не вберегли б її від занепаду, якби нею не завідував сорокарічний працівник фірми, приятель і заступник Вокульського пан Ігнацій Жецький.

II. Правління старого продавця

Пан Ігнацій уже двадцять п'ять років мешкав у кімнатчині при крамниці. Упродовж цього часу крамниця змінювала власників і підлогу, шафи й шиби у вікнах, вид діяльності та продавців, проте кімната пана Жецького залишалася такою, як завжди. У ній було те саме сумовите вікно, яке визирало на те саме подвір'я, з тими самими ґратами, де з пруття звисало павутиння, либонь, чвертьсторічної давності, і, вже безперечно, з чвертьсторічною завіскою — колись зеленою, а тепер побляклою з туги за сонцем.

Під вікном стояв той самий чорний стіл, оббитий сукном, теж колись зеленим, а тепер лише поплямленим. На ньому — великий каламар разом із великою чорною пісочницею¹, примоцованою до тієї самої підніжки, пара латунних ліхтарів під лойові свічки, яких уже ніхто не запалював, і сталеві щипці, якими вже ніхто не обрізав ґнотиків. Залізне ліжко з дуже тонким матрацом, над ним — рушниця, яка ніколи не стріляла, під ним — футляр з гітарою, який скидався на дитячу труну, вузька канапа, оббита шкірою, два стільці, також оббиті шкірою, велика бляшана миска й маленька шапка темно-вишневого кольору становили умеблювання кімнати, котра завдяки своїй довжині й мороку, який там панував, здавалася схожою радше на могильний склеп, аніж на житло.

Так само, як кімната, за чверть століття не змінилися й звичаї пана Ігнація.

Уранці він завжди прокидався о шостій, якусь мить вслуховувався, чи йде годинник, що лежав на стільці, й дивився на стрілки, котрі зливались у єдину пряму лінію. Він хотів устати спокійно, без суєти, але холодні ноги та трохи задубілі руки не виявляли досить покори його волі, отож він зривався, раптово вистрибував на середину кімнати і, кинувши нічний ковпак на ліжко, біг у бік грубки, до великої миски, в якій

¹ Пісочниця — пристрій, за допомогою якого посипали піском написане чорнило для просушування; використовувався до появи промокального паперу.

мився від стоп до голови, і при цьому іржав і форкав, наче столітній скакун шляхетної крові, який пригадав було кінські перегони.

Під час ритуалу витирання кошлатими рушниками він задоволено дивився на свої худезні литки й зарослі груди та бурмотів:

“Ну, а я таки набираюся тіла”.

Тієї самої миті з канавки зістрибував його старий пудель Ір з вибитим оком і, енергійно обтрусивши з себе щось — мабуть, залишки сну, шкрібсь в двері, за якими можна було чути, як служник старанно дмухає у самовар. Пан Жецький, усе ще квапливо одягаючись, випускав пса, вітався зі служником, витягав із шафи чайник, плутався, запинаючи манжети, біг на подвір'я, щоб з'ясувати стан погоди, обпікався гарячим чаєм, зачісувався, не зазираючи у дзеркало, і пів до сьомої був уже готовий.

Обдивившись, чи в нього є краватка на шиї, а годинник і портмоне в кишенях, пан Ігнацій видобував зі столика великого ключа і, трохи згорбившись, урочисто відчиняв задні двері кранниці, оббиті бляхою. Туди вони заходили вдвох зі служником, запалювали кілька газових пломінчиків, і поки служник замітав підлогу, пан Ігнацій вичитував крізь пенсне з нотатника розклад справ на сьогодні.

“Віддати в банк вісімдесят рублів, ага... Вислати до Любліна три альбоми... тузін портмонеток... Власне! Переказ до Відня на тисячу двісті гульденів... Потім зустріти партію товару... Нагадати лимареві, що він не надіслав валізи... Витребеньки!”

Закінчивши читати, він запалював іще кілька пломінців і при їхньому блиску проводив ревізію товарів у шафах і вітринах.

“Запинки, шпильки, портмоне... чудово... Рукавички, віяла, краватки... Так точно... Ціпки, парасолі, саквояжі... А тут — альбоми, несесери... Сапфіровий вчора продали, звісно!.. Ліхтарі, каламарі, прес-пап'є... Порцеляна... Цікаво, чому повернули цей вазон?.. Я певен, що... Ні-ні, він не пошкоджений... Ляльки зі справжнім волоссям, театр, карусель... Треба

Зміст

I. Який вигляд має фірма “Я. Мінцель і С. Вокульський”, якщо дивитися крізь скло пляшок?	5
II. Правління старого продавця.....	11
III. Щоденник старого продавця.....	21
IV. Повернення.....	36
V. Про те, як демократизувався великий пан, і про мрії панни з товариства	48
VI. Яким чином нові люди здіймаються над старими обряями.....	64
VII. Голубка мчить назустріч змієві	84
VIII. Розмисли	94
IX. Кладки, на яких зустрічаються люди з різних світів	119
X. Щоденник старого продавця.....	153
XI. Старі мрії й нові знайомства	201
XII. Ходіння у чужих справах.....	232
XIII. Великосвітські забави	256
XIV. Дівочі мрії.....	284
XV. Яким робом людську душу терзає пристрасть, а яким — здоровий глузд	302
XVI. “Вона” — “він” — й оті інші	310
XVII. Як паростяться розмаїті посиви й ілюзії.....	322
XVIII. Зчудування, примари і спостереження старого продавця.....	344
XIX. Перша пересторога	380
XX. Щоденник старого продавця.....	415